

téről. *Alverdes* összehasonlító szociológiájáról stb. A Századunk ezirányú működése Jászi Oszkár objektív nagyvonalúságának folytonosságát jelenti, de — amint Rubin László találóan írja, — ez már az idők sodrában tulontúl kontemplatív haremódoz. A társadalomtudományok „objektív” művelése ma már nem időszerű; a szociológia területe oly széles, oly hűvös és elvont — a tárgyilagosság szürke csillagával, — hogy új hitre serkenteni nem tud. Ma minden szónak szárnyakat kell adni, hogy a pihegő gondolatot felemelhesse.

A Századunk, különösen első évfolyamaiban, óvakodott minden olyan társadalmi vagy politikai kérdés megvitatásától, mely kapcsolatba hozható valamely magyarországi időszerű politikai problémával, legfeljebb Nagy Lajos éles lapszemléi és kritikái emlékeztettek a H. Sz. régi tónusára.

Az 1928-as évfolyamban a demokrácia kérdését vitatta meg ankkét keretében. A régi gárdából Jászi Oszkár, Farkas Géza, Szende Pál vettek részt a vitában, az újabb iról, nemzedékből Veres Péter, Pintér József s mások szóltak hozzá a kérdéshez. A vita természetesen meddő maradt, még a régiek sem voltak hűek régi önmagukhoz. Jellemző különben a Századunk szerkesztési módjára, hogy ugyanabban a számban, melyben ez a korszerű vita megindult, hosszú tanulmány értekezett arról, hogy „II. Szilveszter pápa ajándéka-e Szent István koronája?”

A Századunk szerkesztője, Vámbéry Rusztem 1938-ban kivándorolt Amerikába. Azóta, Csécsy Imre szerkesztésében, igen érezhető volt Vámbéry cikkeinek s kortörténeti jegyzeteinek elmaradása. A lap utolsó száma már csak 30 oldalon jelent meg, mindössze két tanulmánnyal. Az egyik (Báthory országában) Lengyelországról szól. Mire a lap kikerült a nyomdából, már nem létezett Polonia. A másik tanulmány egy 100 évvel ezelőtt megjelent magyar lapról, az akkori Századunkról...

Aki csak a legutóbb megjelent számok alapján értékelt, bizonyára nem tekintheti nagy veszteségnek a lap megszüntét. Ám ha mind a 13 évfolyamát átlapozzuk, meg kell állapítanunk, hogy előttünk talán nem is egészen ismeretes nehéz viszonyok között mégis hasznos és jelentős munkát végzett az ismeretterjesztés, a felvilágosodás és az eszmeérlelés terén.

Ha nem ürügy, de valóság a „papirhiány”, úgy nem első, hanem utolsósorban kellett volna megvonni a meglevő készletet a Századunktól s a vele egyidőben, ugyanezen okból beszüntetett *Szép Szó*-tól.

(Turnowsky Sándor)

VILÁGNÉZETI SZÁMONKÉRÉS. Napjaink történelmi fordulatai egyaránt próbára teszik a kételkedők és hívők szellemi vértetét, bomlást és szakadást idézve fel soraik között. A tünet olyan szembetűnő, hogy alig lehet lenézni fölönnnyel elsiklani megítélése felett, dogmatikusnak nevezve azokat, akik megingathatatlan bizonyossággal állítják fel tételeiket s ingadozóknak, kik a kételkedés lángjában edzik hitüket. A kedélyek mindkét

részről szenvedélyesek, kevés hajlammal az engesztelékenységre, türelemre és tartózkodásra.

Az összeecsapások középpontjában napjaink társadalmi tudatának legdöntőbb irányítója, a „világnézet” áll. Világnézete ma már mindenkinek van; régebben is volt, de nem tudtak róla s így kevésbé tartották számon eredményeit vagy változásait. A politizált ember ma viszont nemcsak érdeklődése arányában foglalkozik kül- és belállamügyek-

kel, hanem elsősorban „világnézetek” erkölcsi kontrollja sarkalja, hogy figyelje az eseményeket és ha alakítani már nem tudja, legalább lelkileg állástfoglaljon irányukban. Ez a szüntelen erkölcsi ellenőrzés hevíti oly magas fokra a lelkek érzékenységet és sodorja zabolátlan utakra állásfoglalásukat.

A világnézetet szeretik közkeletű megítélés szerint zárt, megbont-hatatlan egésznek tekinteni, amely kényilatkozott axiómáit töretlenül tartozik érvényesíteni minden időben, helyzetben és körülmények között. A világnézetnek soha sem szabad erkölcsi magaslatairól leszállani, különösen nem szabad haszonelvűségből engedelményeket tenni, még akkor sem, ha ezek az engedelmények átmenetiek és éppen a világnézet távolabbi céljait szolgálják. A világnézet — e felfogás szerint — önmaga valóságos érdekei ellen is tartozik (ad absurdum) cselekedni s erkölcsi kölléktárának egyetlen rozsdásszögét sem szabad elveszteni. Már pedig a világnézetek mostanában sűrűn hullajtották el kölléktáraik rozsdás alkalmatosságait, akár azért, mert ezek nem szolgálták többé sem elszigetelten, sem egyetemlegesen érdekeiket, akár azért, mert utat engedtek ellenkező áramlatok föllényének. A „világnézet” ilyenkor az elé a feladat elé került, hogy az erkölcsi egyoldalúságot és összhangot válassza-e (amely romlással kísért s így végső megítélésben problematikusá teszi az erkölcsöt is) vagy érdeke szerint, átértékelve és átértelmezve az erkölcsi posztulátumaihoz eddig fűzött fogalmak sorát, megnövelje térfoglalását. Az alternatíva — bár paradox képleteket teremthet, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, — hogy valamely erkölcsi alapelv olykor saját megtagadásának árán érvényesülhet csak. Az erasmusi humanizmus, amely kitér az ellenfél elől és fejét meghajtja az erőszak előtt, nem a humanumot, hanem az erőszakot segíti, aminthogy az imperialista hábo-

rúk ellen sem lehet ótestamentumi ígékkel mérközni. A béke és embriesség olykor csak harcra és erőszakos módszerek útján győzedelmeskedhetik s ez azt is jelenti, hogy időlegesen meg kell tagadni hitét legjobb célja szolgálatában.

Az ellentmondó helyzetek gyakran éppen az ellentmondások feloldására törekednek. Nem különös-e, hogy a nemzeti kisebbségek nemzeti kiélésének legmagasabbrendű formáit nem a nemzeti államok teremttették meg; ellenkezőleg: ezek tanusították a legtürelmetlenebb magatartást és gyakoroltak legerőszakosabb nyomást a határaik között élő más nemzetiségekre, míg pl. az Unió a szocializmus nemzetközi szemléletének vonalán jelentős eredményeket ért el megszűnt vagy fejletlen nemzeti kulturák újravirágztatása és kifejlesztése tekintetében.

Sokat emlegették mostanában a népek önrendelkezési jogának tiszteletét, migmem kitünt, hogy e mögött a nemes „elv” mögött csalárd szándékok rejtöztek és valósultak meg. Aki tehát még ezután is hitelt ad ez egyébként szépen csengő frazeológiának, az nem szolgálja, hanem kiszolgáltatja szabadságát féltő nemzetét. Népi önrendelkezést lehet úgy is biztosítani, hogy a nép előzetes hozzájárulása nélkül avatkoznak be veszélyezett sorsuk alakításába és lehet úgy is eltiporni, hogy a nép előzetesen hozzájárul. Ukrajnában az előbbi, a Szudetavidéken és Szlovákiában az utóbbi következett be.

Mindezek a szempontok ott kavarnak a bizonykodók és kétkedők zavarának középpontjában, anélkül, hogy feloldódást hoznának. Az erkölcsi számonkéréseknek nem akar végeszalkadni, az összhang hanyortogatói szellemi képleteken nyargalnak, szövegeket és nyilatkozatokat hasonlitanak, idéznek s hívnak tanuságtételül. A valóságok fonák visszfényt vetnek bennük; nem az események változékonyságát figyelik, hanem a szövegek másulását.

Ugy tűnik szemükben, hogy az új-
jártékelt erkölcsi megítélések for-
gatják más irányba a történelmet
és nem fordítva, — a változott té-
nyek kényszerítik ki a változott
magatartást. A „világnézet“ erköl-
csi hanyatlásának vagy megfelelé-
sének kételye viaskodik bennük, no-
ha csak ők kerültek világnézetükkel
meghasonlott helyzetbe.

Persze a kételkedésnek is meg van
a tiszteletreméltó ér-
ve, mint az elvűségnek. A kétke-
dés, mint szellemi magatartás, leg-
főbb szülője az új bizonyosságok-
nak és feltétele a fejlődésnek. A
hithűség üres dogmatika kétely és
megfontolás nélkül. Az, aki a hit
nevében elutasítja (nem a kétséget,
hanem) a kétség jogát, az magán a
hiten (értsd: világnézetben) ejt se-
bet, amely éppen a kételkedés, kriti-
ka és revízió jogán tudja előbbre-
vinni és megvalósítani céljait.

Engels egy helyen igen szemléltető
példával tanuskodik amellett, hogy a
tudományos szocializmus megte-
remtől, akik megítélései és történel-
mi elemzései pedig alapvetőeknek
bizonyultak, mint voltak kénytele-
nek az események változásai fo-
lytán átértékelni nem egy korábbi
felfogásukat. „A történelem — írja
Engels — leleplezte nézeteink illu-
zió voltát, széjjelrombolta tévedé-
seinket...“ A változó történelmi kor-
szakok más-más feladatokat, eljá-
rást és módszert igényelnek. „Nem
szabad törődni az elmélettel, csak
a valóság nagy tényeit szabad fi-
gyelembe venni“ — állította Ulja-
nov. Vajjon a Maginot és Siegfried
erődvonalak korában lehet-e a na-
poleoni korszak haditaktikáját al-
kalmazni?

Nyilvánvaló, hogy a „világnézeti“
magatartás erkölcsi megítélését
nem lehet statikus elvek szerint ér-
tékelni, anélkül, hogy alapvető hi-
bákat ne követnénk el. Az elna-
gyolt kétely és túlméretezett bizo-
nyosság egyaránt a szemlélet elha-
tárolásához és az értékitélet meg-
romlásához vezet. Ebben a vonatko-
zásban ezek az ellentétes szempon-

tú módszerek semmiben sem külön-
böznek egymástól.

Bizonyos, hogy a történelmi vál-
tozások új tényei felszámolják a
„világnézetek“ kételkedőinek és elfo-
gultjainak zavarát s az ítéletek és
értékelések a tárgyilagosság és
tényvizsgálat józan légkörében ki-
egyensúlyozott és mértékletes for-
mát öltenek. Ez nem a világnézeti
számmonkérés és erkölcsi kontroll le-
tűnése, hanem új kételyek és új bi-
zonyosságok felé nyit utat, ame-
lyek zavar helyett inkább a tisztá-
zás ügyét szolgálják és lektüzdik a
bukott „erkölcsi“ képletekkel szem-
beni oktalán áhítatot. (Robotos
Imre)

N IETZSCHE ÉS A FASIZMUS.

Ha Nietzsche olyan hosszú
ideig él, mint Goethe vagy Kant,
megfigyelhette volna annak a moz-
galomnak kialakulását, mely legza-
jósabban hivatkozik rá: — a hitle-
rizmusét...

A hitleri bölcsélet magának köve-
teli Nietzschét s mint a fasizmus
szellemi apja, mintegy hivatalos be-
iktatást nyert azon a napon, mikor
Hitlert Weimarban ünnepelesen
fogadta a filozófus nővére, abban a
házban, ahol Nietzsche meghalt s
ahol kéziratait és emléktárgyait
őrzik.

Mennyiben helytálló ez a követel-
lés?

Az idézetekkel vívott vita eléggé
hiábavalónak látszik, minthogy
Nietzschének kora minden kérdéssé-
vel kapcsolatban ilyen ellentmondó
véleményei voltak.

Ha ihletét és gondolkodásának
mozgását figyeljük, a következő
megállapításokra juthatunk:

A mithosz nietzschei eszméjét
magáévá teheti és alkalmazhatja a
fasizmus. Itt rendelkezésére áll az
ésszerűtlen, primitív és faji elkép-
zelések apológiája, amire szükség
van. A „Tragédia eredete“ a nyu-
gati világ kulturális és politikai
válságának első hírnökéül s a fa-
siszta gondolkodás vezérfonalának
tekinthető. A hitleri ideológiában